

**Joanna
Gierowska-
-Kałaur**

orcid.org/
0000-0001-8191-678X

Dlaczego nie doszło do Unii, której nie było?¹

Ziemie byłego Wielkiego Księstwa Litewskiego od 1569 r. wchodziły w skład swego rodzaju unii wschodnioeuropejskiej. Przez 123 lata niewoli spoiwem rozdartych Polaków była nadzieja, że stanie się zadość sprawiedliwości dziejowej i Rzeczpospolita Obojga Narodów zostanie kiedyś wskrzeszona.

Minęła właśnie setna rocznica ogłoszenia przez Józefa Piłsudskiego *Odezwy do mieszkańców byłego Wielkiego Księstwa Litewskiego* (22 kwietnia 1919 r.). Był to krok w kierunku reaktywacji unii w nowoczesnej postaci. Jak wiadomo, wszystkie grupy narodowe Wilna przyjęły Odezwę z niedowierzaniem i bardzo sceptycznie. Nikt jej nie poparł. W ciągu kilkunastu miesięcy wojny polsko-sowieckiej Naczelnik Państwa Polskiego podejmował liczne działania w celu doprowadzenia do odrodzenia unii lubelskiej w nowoczesnym, XX-wiecznym kształcie. Jego wysiłków nie zwieńczył sukces. Literatura dotycząca polityki wschodniej Józefa Piłsudskiego jest olbrzymią². Między innymi i ja opisywałam te wydarzenia już wielokrotnie³.

¹ Referat wygłoszony 25.04.2019 r. w Sali Balowej w Ambasadzie RP w Wilnie w trakcie konferencji zorganizowanej przez Stowarzyszenie Naukowców Polaków Litwy zatytułowanej „Od Unii Lubelskiej do Unii Europejskiej (aspekty historyczne, społeczno-polityczne, prawne i kulturowe)”.

² Poczynając od pracy J. Lewandowskiego, *Federalizm. Litwa i Białoruś w polityce obozu belwederskiego (XII.1918–IV.1920)*, Warszawa 1962, oraz tegoż, *Imperializm słabości*, Warszawa 1967, przez M.K. Dziewanowskiego, *Joseph Piłsudski. A European Federalist 1918–1922*, Stanford 1969, do prac A. Derugi, *Polityka wschodnia Polski wobec ziem Litwy, Białorusi i Ukrainy (1918–1919)*, Warszawa 1969, a także jego otwierającego nowe pole badawcze artykułu: *Nieznane dokumenty do dziejów polityki wschodniej Polski 1918–1919*, „Z Dziejów Stosunków Polsko-Radzieckich. Studia i Materiały” 1970, t. VI, s. 231–246.

³ Podstawowe prace J. Gierowskiej-Kałaur dotyczące tego zagadnienia to: *Zarząd Cywilny Ziem Wschodnich (19 lutego 1919–9 września 1920)*, Warszawa 2003, ss. 447 (tam obszerna bibliografia tematu); *Wizja polskiej polityki wobec Ziem Wschodnich w świetle wewnętrznych biuletynów informacyjnych Straży Kresowej*, w: *Między mitem a rzeczywistością. Kresy Wschodnie w XIX i XX wieku*, red. A. Dawid, J. Lusek, Bytom–Opole 2017, s. 219–236; *Stanisław Bułak-Balachowicz. Postać, która mogła połączyć narody byłego Wielkiego Księstwa Litewskiego, a jednak ich nie połączyła*, „Acta Baltico-Slavica” 2017, nr 41, s. 77–155.

Tematem tego artykułu wystąpienia jest próba odpowiedzi na pytanie: dlaczego Wilno zachowało tak daleko posuniętą rezerwę wobec zaproponowanego przez Józefa Piłsudskiego rozwiązania?

Niemcy w swym dążeniu do dalszych wschodnich podbojów⁴ upatrywali najgroźniejszej bariery w postaci Polaków zamieszkujących teren „Rosyjskiej Polski”. Na długo przed wybuchem I wojny światowej największym problemem Niemców we wschodniej części ich kraju byli Polacy z zaboru pruskiego. Polaków z podbitych w 1915 r. obszarów podzielili więc na dwie ściśle izolowane i całkowicie odmiennie traktowane grupy:

- Polaków w Królestwie Polskim,
- Polaków Litewskich pozostających na terytorium *Ober-Ost*⁵ obejmującym skrawek ziem wschodnich byłej Rzeczypospolitej Obojga Narodów.

Już od połowy XIX w. na tym terenie zauważyć się dało początki wyraźnego ruchu odrodzeniowego Litwinów ukoronowane w 1905 r. obradami słynnego litewskiego Sejmu. Znane są litewskie postulaty skierowane do ministra Sergiusza Wittego żądające Wilna na wyłączną własność Litwinów⁶. Tego niezwykłego miasta, o którym niemiecki historyk i polityk Hans Delbrück⁷ pisał jesienią 1917 r.: „Jest ono stolicą Litwy, leży na ziemi białoruskiej, a zamieszkane jest przez Polaków i Żydów, a prawie wcale niezamieszkałe jest przez Litwinów, (...) Dla Polaków Wilno jest obok Krakowa najważniejszym ze wszystkich centrów kultury, jeszcze w większym stopniu, niż Warszawa”⁸.

To było przyczyną, dla której Polacy w Wilnie spoglądali na otaczającą ich rzeczywistość przez pryzmat 200 tys. miasta o nietypowym dla całości ziem b. Wielkiego Księstwa Litewskiego układzie proporcji narodowościowych⁹. Miasta pełnego polskich zabytków kultury i narodowych pamiątek.

⁴ J. Gierowska-Kałaaur, *Question of the Access of Restored Polish State to the Baltic Sea, in Opposition to German Interests*, w: *Marea. Loc al memoriei și al desfășurărilor geostrategice*, red. F. Anghel, G.S. Manea, M. Omer, Târgoviște 2014, s. 225–238; też, *Józef Piłsudski wobec obcych planów w stosunku do ziem byłej Rzeczypospolitej Obojga Narodów*, w: *Międzymorze w polityce II Rzeczypospolitej. Nadzieje i ograniczenia*, red. E. Znamierowska-Rakk, Warszawa 2016, s. 63–88, też, *German Policies with Respect to Lands of Former Polish-Lithuanian Commonwealth in World War I Era. Pro-Lithuanian and Pro-Belarusian, or Directed Against Polish Aspirations?*, “Historical Review of the Kiev National University” (w druku); też, *Death-Agony and Birth Pangs: Inheritors of the Grand Duchy of Lithuania under German Occupation 1915–1918*, (w druku).

⁵ Oficjalna nazwa okupowanego regionu – *Ober Ost* – powstała z redukcji niemieckiego tytułu wojskowego feldmarszałka Paula von Hindenburga, Głównodowodzącego na Wschodzie – *Oberbefehlshaber Ost*.

⁶ Tematyce tej jako pierwszy spośród polskich historyków poświęcił liczne i powszechnie znane prace prof. Piotr Łossowski. Szerzej na ten temat: A.J. Leinwand, *Bibliografia prac Profesora Piotra Łossowskiego za lata 1955–2005*, Warszawa 2005, ss. 34.

⁷ *Hans Delbrück*, <https://www.dhm.de/lemo/biografie/hans-delbrueck> [dostęp: 30.03.2019].

⁸ Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka w Wilnie (dalej cyt: LMAB), Fond 79 [Spuścizna Ludwika Abramowicza], Teka 822, Wycinek prasowy z „Das Neue Litauen” 1917, nr 5.

⁹ Szczegółowe omówienie: J. Gierowska-Kałaaur, *Wstęp*, w: A. Szklennik *Wspomnienia o wydarzeniach w Wilnie i w kraju. Dziennik*, cz. 1, oprac. tejże, Warszawa 2018, s. 7–35.

	Niemcy	Litwini	Rosjanie	Białorusini	Polacy	Żydzi	Inni	Razem
Wilno powiat	102	2713	297	559	56 632	2711	62	63 076
Wilno miasto	1000	3699	2050	1917	70 629	61 245	300	140 840

Wileńska społeczność w chwili wkroczenia Niemców była jednym, choć wielokonfesyjnym i wielonarodowym organizmem. W początkach okupacji niemieckiej panorama polityczna Wilna nie była zdominowana przez jakąkolwiek partię czy stronnictwo¹⁰.

Politykę ustępstw na rzecz przedstawicieli mniejszości narodowych b. Wielkiego Księstwa przebywających w Wilnie i stworzenia z nimi wspólnego frontu przeciw Niemcom zainicjowali wileńscy polscy demokraci. Niewątpliwy sukces, jaki odniesiono w rokowaniach z kadłubową, po ewakuacji 1915 r. zdominowaną przez Polaków 30-osobową wileńską Radą Miejską został zniweczony przez politycznych liderów litewskich i białoruskich, którzy w dążeniu do realizacji własnych narodowych celów nie wykazali lojalności wobec tychże polskich demokratów, niweczając ich polityczne znaczenie¹¹.

Na terytorium opanowanym przez Niemców pozornie powstała koniunktura sprzyjająca oczekiwaniom tych, którzy dotychczas szans na realizację własnych marzeń nie mieli. Pozornie. Trzeba wyraźnie powiedzieć – podbite ziemie Bethmann-Hollweg uważał za „naturalne tereny pod przyszłą kolonizację niemiecką”¹², a bałtycki Niemiec, pisarz Silvio Alois Max Broedrich-Kurmahlen nie pozostawiał cienia wątpliwości, co do roli, jaką przeznaczono dla Polaków w Królestwie Kongresowym – nie mieli oni mieć możliwości uczynienia czegokolwiek, co by się sprzeciwiało interesom państwa niemieckiego¹³.

Drogą do skutecznego podboju i osiągnięcia przez Niemców dominacji politycznej i gospodarczej na okupowanym terytorium były:

- wykorzystanie ambicji politycznych innych niż polska narodowości,
- antagonizacja funkcjonujących na tym terenie grup narodowych z grupą polską,

¹⁰ Liczba Polaków aktywnie popierających w chwili rozpoczęcia okupacji niemieckiej postulat polskiego ruchu narodowego zgodnie jest oceniana przez wiarygodnych świadków, takich jak Michał Römer czy Aleksander Szklennik, na 20 do 40 osób.

¹¹ J. Gierowska-Kałużur, *Wpływ zmiany okupanta na miejską wielonarodowościową społeczność. Przypadek Wilna w latach I wojny światowej*, w: *Gorad i ągo ąhary: portrèt na fone ępohi. X–XX stst.*, red. A.F. Smalenčuk, Minsk 2016, s. 145–161; też, *Białorusini wileńscy w przelomowym momencie 1915 roku w świetle zapisek wileńskiego kronikarza Aleksandra Szklennika*, w: *Wojna i ludzie. Społeczne aspekty I wojny światowej*, red. D. Michałuk, Ciechanowiec 2015, s. 153–170.

¹² LMAB, Fond 168–36, *Kanclerz niemiecki o Polsce. Druga część mowy kanclerza niemieckiego Bethmana Holwega, wygłoszona na tajnym posiedzeniu komisji budżetowej parlamentu w dniu 9 listopada 1916 r.*, tłumaczenie, mpis. Inne tłumaczenie tej mowy z odrębną adnotacją: *Dosłowne tłumaczenie z niemieckiego stenogramu*, LMAB, Fond 251–352 l. 1-1v-2-2v. „9 listopada 1916 r. kanclerz niemiecki Theobald Bethmann Hollweg miał oświadczyć. «Dla dobra kampanii wschodniej musieliśmy zdecydować się na grę dyplomatyczną. Proklamowanie **Polski** zapewni nam uległość Polaków, zapełni nam szczyby w pułkach, pozwoli na wprowadzenie nowych podatków, a wreszcie uprawn nas w rządzeniu tym krajem. Bo my tylko będziemy rządzili stworzoną **Polską** – o innej formie ani myśleć nie można. Tereny położone na wschód są naturalnymi terenami pod przyszłą kolonizację, co z pomocą bożą nam się udać musi»”.

¹³ „O ile, bowiem ważna jest kwestia, aby Polacy zostali uwolnieni spod jarzma rosyjskiego po wszystkie czasy, o tyleż niezbędne jest, aby Polacy zrozumieli, iż rządy samodzielne w **Polsce** Kongresowej uzyskają jedynie wówczas, gdy się to nie będzie sprzeciwiało interesom Państwa Niemieckiego pod żadnym względem”, cyt. za: J. Gierowska-Kałużur, *Question of the Access...*, s. 225–238.

- ukierunkowanie emocji Polaków spod *Ober-Ost* w sposób sprzyjający realizacji niemieckich celów wojennych.

Korespondencja między odwołanym z Wilna rotmistrzem v. Beckherathem a Erichem Ludendorffem z 12 maja 1916 r. obnaża niemiecką linię polityczną.

Beckherath uważał za niewłaściwe „wyłączać od razu całą ludność polską od udziału w zarządzie krajem i postępowaniem, odczuwanym przez nią, jako stronnie, zniechęcać ją do rządów niemieckich oraz pchać w ten sposób w kierunku połączenia z mającym po wojnie powstać polskim państwem narodowym”. Ludendorff nie widział jednak „powodów do zmian dotychczas przyjętych zasad postępowania”¹⁴.

W tym samym maju 1916 r. miała miejsce próba porozumienia litewsko-polskiego. Litwini zajęli pozycję negocjacyjną nieakceptowalną przez żadnego partnera w żadnych negocjacjach. Oczekiwali od Polaków, że ci zaakceptują, iż planowana niezależna Litwa będzie miała prawo do zawierania porozumień ze wszystkimi narodami i państwami, ale z wykluczeniem Polski i Polaków. Polacy Litewscy mieli też zaakceptować, iż nie będą mieć prawa zakupu ziemi na Litwie (zakreślonej w bardzo szerokich granicach). Polacy domagali się wówczas tylko jednego – równych praw z innymi mieszkańcami kraju¹⁵.

Odcięci od wieści z Królestwa Polacy Litewscy pozostawali absolutnie bezsilni wobec moderowanego przez władze okupacyjne rozwoju wydarzeń. Głodni, umęczeni represjami i konfiskatami, skutecznie ograniczani w inicjowanych przez siebie projektach edukacyjno-oświatowych (w których początkowo udział brali i Birżyszka, i Hertzowa), obserwujący silne wsparcie okazywane przez Niemców dla wszelkiego rodzaju – proporcjonalnych do liczebności – inicjatyw litewskich oraz białoruskich, z entuzjazmem powitali 5 listopada 1916 r. utworzenie w Warszawie Królestwa Polskiego. Z Wilna do Warszawy wyjechali ludzie najaktywniejsi i najbardziej otwarci na innych. Posypały się z Litwy polskie adresy słane do Warszawy proszące o przyłączenie do Polski.

Te deklaracje musiały być sceptycznie przyjęte przez przedstawicieli innych niż polska nacji b. Wielkiego Księstwa Litewskiego, bo nikt o zdanie polityków litewskich i białoruskich nie pytał, a oni swoje ambicje też mieli. Po listopadzie 1916 r. oczekiwali od niemieckiego okupanta realizacji swoich oczekiwań, analogicznych do tego, co „dostali Polacy”. Jest to niedostrzegane dotąd znaczenie *Aktu 5 Listopada*. Wynikało ono z tego, że polityka niemiecka konsekwentnie zmierzała do dalszego podziału terytorium byłej Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Władze *Ober-Ost* prowadziły politykę wybitnie antypolską, a dopiero wtórnie – pozornie „prolitewską” i „probiałoruską”¹⁶.

¹⁴ *Pismo gen. Ludendorffa do Prezydenta Policji w Hanowerze, v. Beckherata z 19.05.1916 r., w: Litwa podczas wojny. Zbiór dokumentów, uchwał, odezwo, zebrał i do druku przygotował L. A[bramowicz], Warszawa 1918, s. 12–13.*

¹⁵ A. Szklennik, zapis umieszczony pod datą 1.06.1916 r.

¹⁶ J. Gierowska-Kałuża, *German Policies...*

Starania Litwinów o uzyskanie autonomii od władz w Berlinie (wiosna 1917 r.) przedstawiciele Komitetu Polskiego w Wilnie oceniali jako „mariaż lisa z gęsią”¹⁷, który zarówno dla Litwinów, jak i dla Polaków z Litwy nie mógł się dobrze skończyć. Komitet Polski wystosował adres do Rady Stanu wyrażający pragnienie jak najszybszego włączenia Litwy do Polski. Urządzenie wewnętrzne państwa pozostawiano „na później”. Jak zawsze i wszędzie różni ludzie różnie to sobie wyobrażali. Jedno jest pewne – nikt z Polaków w Wilnie nie akceptował żadnego posunięcia, które uniemożliwiłoby w przyszłości restytucję Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Różnice między wileńskimi Polakami pragnącymi zbliżenia Litwy z Polską leżały jedynie w tym, na jakich zasadach to zbliżenie miało się dokonać.

Liczni Polacy skupiali się w znaczącej grupie Socjal-Demokratów Litwy. Wraz z przedstawicielami żydowskiego Bundu głosili niepopularną wśród ziemian zasadę, że ziemię należy odebrać „panom” i oddać tym, którzy na niej pracują (dopiero rozciągnięty w czasie rozłam będący konsekwencją faktycznej secesji Socjal-Demokratów Litwinów osłabił pozycję i możliwości tej grupy¹⁸).

Polscy Socjal-Demokraci Litwy w przeciwieństwie do polskich sygnatariuszy *Adresu do Rady Stanu* reprezentowali stanowisko zdecydowanie krajowe. Uważali, że „o losach tego kraju powinni decydować sami mieszkańcy tego kraju”. Wszyscy mieszkańcy. Na pierwszą dekadę kwietnia 1917 r.¹⁹ przypadło opublikowanie odezwy Socjal-Demokratów²⁰, w której partia zajęła bardzo krytyczne stanowisko wobec wysłania do Rady Stanu w Warszawie adresu z wyrażeniem życzenia przyłączenia Litwy do Polski²¹.

¹⁷ Określenie używane w epoce przez Lloyda George’a.

¹⁸ Lietuvos valstybes istorijos archyvas w Wilnie, Fond 1135, opis 4, t. 38 k. 78–78v, *Rezolucja Konferencji większości Wileńskiej Organizacji Soc. Dem. Litwy w dniu 22 III 1918 r.* [Fragment oryginalnej ulotki włączonej do *Dziennika A. Szklennika*]. „Cała polityka towarzyszy Litwinów prowadzona w Radzie Litewskiej i poza nią, a zwłaszcza zobowiązania, poczynione w stosunku do Niemiec, pomimo szeregu najostrejszych protestów ze strony Organizacji Wileńskiej SDL i całej reszty partii proletariackich kraju – była nieprzerwanym łańcuchem ich niesubordynacji, ignorowania stanowiska i praw olbrzymiej większości i wyraźniej uzurpacji praw w żadnej mierze im przynależnych. Działalność towarzyszy Litwinów od czasu wejścia ich przedstawicieli do Rady Lit[ewskiej], ujawniając coraz to większe ich zbliżenie i współdziałanie z resztą organizacji litewskich burżuazyjnych, oddając faktycznie wszystkie ich siły na służbę interesom wyłącznie narodowym, w tak ważnym momencie odsunęła ich zupełnie od wszelkiej akcji w masie i organizacjach robotniczych i podkreśliła ich obcość dla sprawy ogólnoproletariackiej. Wobec wskazanych powyżej rozbieżności ideowych i faktycznych w SDL, rosnącej nieufności wzajemnej wewnątrz partii i zagrożonej dezorganizacją jej powagi na zewnątrz – w szeregach robotniczych – konferencja, nie widząc możliwości uregulowania stosunków z towarzyszami Litwinami, ani też ich usunięcia z partii, wobec niemożliwości zwołania konferencji ogólnopartyjnej, – dla wyraźnego zdjęcia z siebie odpowiedzialności za wszelką ich działalność pod firmą SDL postanowiła – zgłosić natychmiast swoje wystąpienie z partii w całym swoim składzie, tworząc równocześnie nową samodzielną organizację Soc[jal] Dem[okratów] na Litwie i Białej Rusi”.

¹⁹ A. Szklennik, zapis umieszczony pod datą 12.04.1917 r.

²⁰ Tamże.

²¹ Redaktorzy „Homana” uznali to za chęć „podporządkowania prawno-państwowego, zdegradowania naszego kraju do roli prowincji lub paru guberni powstającej dziś Polski, zdanie go na łaskę i niełaskę jej rządów, faktycznie szlachecko-burżuazyjnych”.

Liderzy białoruscy, redaktorzy sponsorowanego przez Niemców „Homana”, jako jedyni w Wilnie uzyskali zgodę na druk (w numerze 2) *Odezwy Socjaldemokratów Litwy* krytykującej „pewnym odłam społeczeństwa polskiego ślącego adresu do Warszawy”, i w tym samym numerze redakcja „Homana” zaatakowała też warszawską Radę Stanu, manipulując treścią jej deklaracji z 6 kwietnia 1917 r. i zamieszczając niezwykle agresywny i arogancki wobec Polaków artykuł zatytułowany *Ręce precz (Ruki won)*²².

Czytamy w nim [tłumaczenie A. Szklennika] „Tym bardziej wyraźnie protestuje białoruskie społeczeństwo przeciw wszelkim próbom sąsiedniej Polski przedstawić całemu światu naszą ojczyznę jako jakąś bez duszy, bez idei, bez swojej własnej woli rzecz – przedmiot «polsko-rosyjskiej waśni». I my jeszcze raz podnosimy swój głos przeciw nowemu gwałtu polskiej Rady Stanu, jaki stanowi jej deklaracja z dnia 6 kwietnia 1917 r. Nasz kraj, наша ojczyzna nigdy do Polski nie należała i jej własności nie stanowiła: ona wiele wieków temu złączyła się z Polską w jedno wspólne państwo z dobrej woli i na równych prawach, jak wolny z wolnym, równy z równym. Gdy obecnie cały świat uznał prawa na niezależny byt Polski, to takżej prawa ma i nasz kraj. Związek, jaki łączył nas niegdyś z Polską, zniszczony, a gdyby go nie zniszczyło życie, to wszystko jedno obudzone do świadomego społecznego życia masy ludowe nie mogłyby przystać na to, co niegdyś zrobili nasi panowie (nasze państwo) i szlachta, trzymająca w ciężkiej niewoli nasz naród i niedająca jemu głosu. I gdy obecnie Polska chce podporządkować nas swoim «interesom państwowym», zapominając nawet o starych szlacheckich umowach, to my mocno i jasno oświadczamy: nie chcemy służyć za parobków u Polaków! Nie chcemy państwowej pańszczyzny w szlacheckiej Polsce! Polska Rada Stanu uważa za możebne rozwiązać los naszej ziemi na mocy umowy między monarchią polską a republiką rosyjską. W ten sposób nie przyznaje ona za naszym krajem prawa samemu podać swój głos o sobie, prawo na niezależny byt. Ale my jesteśmy przekonani, że nikt nie zgodzi się na podobne żądania zaboru cudzej ziemi i nie w miarę rozłasowanych (*rozłasowauszymuiaj*) Polakom powiedzą ostre i poważne słowo: «Ręce precz!»²³.

Łatwo sobie wyobrazić, jak te publikacje w „Homanie” wpłynęły nie tylko na stosunek polskiej społeczności Wilna do samych wileńskich Białorusinów, ale także na powszechny odbiór idei przyświecających Socjal-Demokratom. I nikt się już nie zastanawiał nad sensem tego, co było mówione, zważano wyłącznie na to, kto był autorem postulatu.

Sytuacja się zaostrzała, gdyż politycy litewscy i białoruscy pozostający pod okupacją niemiecką nie widzieli korzyści płynących z ewentualnego sojuszu z Polakami, a posunięcia mające wymowę antypolską przynosiły im konkretne profity ze strony okupacyjnych władz wojskowych.

²² Opublikowane w języku polskim w wydawnictwie: *Z Dokumentów Chwili. XXXVII*, „Ojczyzna i Postęp” 1917, nr 41, s. 28–30.

²³ Tamże.

Uchwała pierwszego zjazdu polskiej demokracji w Rosji (10 maja 1917 r.)²⁴ utwierdziła Polaków z Wilna w słuszności obranej drogi podporządkowania się Warszawie. W Królestwie ani Tymczasowa Rada Stanu, ani Rada Regencyjna w wykreowanej przez *Akt 5 Listopada* rzeczywistości nie miały jednak możliwości skutecznego wystąpienia w sprawach Litwy. Więcej, każda próba wstawienia się za Polakami z Litwy nie tylko była całkowicie nieskuteczna, ale także pogarszała pozycję polityków z Królestwa wobec Niemców. Rada Stanu zachowywała się w skomplikowanej sytuacji nadzwyczaj dyplomatycznie. Dla przykładu – jej odpowiedź na deklarację rządu rosyjskiego (6 kwietnia 1917 r.): „Los tych ziem powinien być rozstrzygnięty w myśl mocarstwowych interesów niepodległej Polski i z **uszanowaniem woli ludów, te ziemie zamieszkujących**”²⁵.

Odcięta od *Ober-Ost* Warszawa wykazała się instynktem politycznym. W dniach 19–22 maja 1917 r. przedstawiciele wszystkich stronnictw i kierunków w imieniu wskrzeszonego państwa polskiego zażądali niepodległego bytu państwowego również dla ziem dawnego Wielkiego Księstwa Litewskiego, deklarując jednocześnie niezłomne dążenie do wznowienia związku z niepodległą Litwą²⁶. Ten akt politycz-

²⁴ Uchwała brzmiała „Do czasu utworzenia wolną wolą narodu polskiego innych organów władzy państwowej, Tymczasowa Rada Stanu w Warszawie jest rządem polskim, który kieruje polityką polską”.

²⁵ *Stanowisko Tymczasowej Rady Stanu wobec deklaracji rosyjskiego Rządu Tymczasowego w sprawie polskiej z 30 marca 1917 r.*, w: K.W. Kumaniecki, *Odbudowa państwowości polskiej. Najważniejsze dokumenty 1912–styczeń 1924*, Warszawa, Kraków 1924, s. 68–69. Pogrubienie od autorskie.

²⁶ „Warszawa, d. 19/22 maja 1917 r. Stronnictwo i kierunki polityczne w osobach niżej podpisanych przedstawicieli w imieniu społeczeństwa wskrzeszonego państwa polskiego, żądają niepodległego bytu państwowego także dla ziem dawnego Wielkiego Księstwa Litewskiego. Polska dążyć będzie niezłomnie do wznowienia związku z nieodległą Litwą w mocnym przekonaniu, że ludy Litwę zamieszkujące: Litwini, Polacy, Białorusini w dobrowolnym i zgodnym połączeniu obu Państw znajdą zabezpieczenie narodowe kulturalnego i ekonomicznego rozwoju wszystkich warstw społecznych. [Podp.] Liga Państwowości Polskiej, Wydział Wykonawczy Centralizacji, Liga Państwowości: [Prezes: Dr. Rafał Radziwiłłowicz, Wiceprezes: Władysław Garlicki. Sekretarz: Józef Dąbrowski. Karol Sławecki. Dr. Ludwik Zieliński. Zygmunt Chmielewski Centralny Komitet Narodowy: W. Sławek. Stronnictwo Narodowe: Kazimierz Olszowski. J. Wierniewicz. W. Mazurkiewicz. K. Gniazdowski. Narodowy Związek Robotniczy: Zarząd Główny: Władysław Malankiewicz. Partia Niezawisłości Narodowej: Zarząd Główny: W. Sieroszewski. S. Śliwiński. Stan. Thugutt. Piotr Górecki. M. Downarowicz. T. Szpotański. Zjednoczenie Stronnictw Demokratycznych: St. Patek. Bohdan Straszewicz. Eugeniusz Smiarowski. Z. Gąsiorowski. Waclaw Lypacewicz. Michał Sokolnicki, Polskie Stronnictwo Ludowe: Zarząd Główny: J. Osiecki. T. Nocznicki. A. Graff. Polska Partia Socjalistyczna. C.K.R. Polska Partia Socjalistyczna zgadzając się z zasadą powyższego oświadczenia, uważa za konieczne ze swej strony dodać, że stosunek wzajemny Polski i Litwy powinien być określony przez porozumienie się konstytuanta warszawskiej i wileńskiej, wybranych przez pięcioprzymiotnikowe głosowanie. Zjednoczenie Ludowe: Prezes: Jan Sadla Sekretarz: Antoni Piątkowski. Stronnictwa i kierunki polityczne w osobach niżej podpisanych swych przedstawicieli w imieniu Narodu Polskiego uznają prawo do niepodległego bytu państwowego dawnego Wielkiego Księstwa Litewskiego. Polska pragnie najgoręcej wzmocnienia tradycyjnego związku z niepodległym Wielkim Księstwem Litewskim w mocnym przekonaniu, że ludy, historyczne Litwę zamieszkujące, w dobrowolnym i zgodnym połączeniu z Narodem Polskim, znajdą zabezpieczenie narodowe, kulturalnego i ekonomicznego

ny wielkiej wagi mógł być kamieniem węgielnym stosunków polsko-litewskich w przyszłości. Dawał szansę na to, że Litwini i Białorusini przejdą do budowania wspólnie z Polakami, a nie przeciw nim.

Deklaracja ta była jednak bolesną niespodzianką dla Polaków Litewskich. Co gorsza, pozbawieni łączności z Królestwem Polacy w Wilnie niemal jednocześnie ogłosili (24 maja 1917 r.) swoje odmienne stanowisko. Głęboko zrażeni demonstrowaną wobec nich niechęcią polityków litewskich i białoruskich, a przede wszystkim niewspółmiernymi do realiów żądaniami Litwinów, nie popierali idei utworzenia samodzielnego państwa litewskiego. W swym wystąpieniu prosili Niemców (*sic!*) o utworzenie z ziem Litwy i Polski jednego wspólnego państwa (na zasadach samodzielnności części składowych).

*Memoriał 44*²⁷ wystosowany przez nich dwa dni po deklaracji stronnictw warszawskich skutecznie zatarł znaczenie warszawskiego wystąpienia z 19–22 maja. Sytuację wykorzystali Niemcy. 30 maja 1917 r. Naczelny Dowódca na Wschodzie zezwolił na utworzenie Litewskiej Rady zaufania złożonej z „najwybitniejszych mężów Litwy”. Było to działanie bez wątpienia przewencyjne, mające ostatecznie zniweczyć ewentualną pozytywną reakcję Litwinów na deklarację warszawską (19–22 maja).

Władza *Ober-Ost* była wojskową okupacją i żaden zjazd ludności nie mógł być zwołany bez jej zgody. Zgody takie uzyskiwali wszyscy, którzy o to prosili – oprócz Polaków. Niemcy z premedytacją dławili wszystkie polskie inicjatywy w zarodku.

Litwini wykorzystali sytuację. Jako jedyni przejrzeni niemiecką grę, a w kluczowym momencie doby traktatu brzeskiego zaszachowali polityków niemieckich i po raz drugi zadeklarowali – tym razem „niepodległą niepodległość” (16 lutego 1918 r.)²⁸. Litwinom udało się „wygrać” swoje państwo nie tylko dzięki militarnej

rozwoju wszystkich interesów społecznych. Stronnictwo Polityki Realnej: X.Z. Chełmicki, L. Fallen-Wilczewski. F. Zdziechowski. Włodzimierz Karski. Stronnictwo Demokracji Narodowej: Zbigniew Paderewski. Józef Horczyński. Marian Kiniorski. Polska Partia Postępowa: A. de Rosset. H. Barylski. Zjednoczenie Narodowe: Dr. A. Wyrębowski. Witold Staniszkis. Związek Niezależności Gospodarczej: F. Świda. Bezpartyjni: Zdz. Lubomirski. Zygmunt Chrzanowski”.

²⁷ Memoriał przedstawicieli wszystkich kierunków polskiej myśli politycznej na Litwie (tzw. Memoriał 44) podpisali: Michał Węsławski, Władysław Zawadzki, Konrad Niedziałkowski, Witold Abramowicz, ks. Kazimierz Michalkiewicz, hr. Marian Broel-Plater, dr T. Dembowski, Bronisław Umiałowski, Ludwik Chomiński, Kazimierz Świętecki, Aleksander Zwierzyński, ks. Józef Songin, dr Adam Rymśa, ks. Olszański, Cyprian Osiński, dr Władysław Zahorski, dr Witold Węsławski, Zygmunt Jundziłł, Teofil Szopa, Jan Kalenkiewicz, ks. dr Konstanty Kurnatowski, Kazimierz Stefanowski, dr Kazimierz Dmochowski, ks. Adam Kulesza, Apolinary Ślusarz, Witalis Uścińciewicz, Feliks Popławski, ks. Jasioński, Władysław Dmochowski, Zygmunt Nagrodzki, Antoni Młodziański, Jan Piłsudski, Edward Jasiński, Bronisław Krzyżanowski, hr. Wincenty Łubieński, Bolesław Skirmunt, Bolesław Malinowski, Michał Ladowski, Wacław Makowski, Józef Mineyko, Franciszek Kończa, Stanisław Kognowicki, Antoni Jankowski, ks. Jerzy Sienkiewicz, *Memoriał przesłany kancierzowi niemieckiemu*, w: *Litwa podczas...*, s. 58.

²⁸ Po raz pierwszy – „papierową niepodległość” – ogłosili 11.12.1917 r.

klęsce Niemiec²⁹. Wykorzystali antypolską politykę niemieckich władz okupacyjnych. Politolog zapewne rzekłby, iż o sukcesie polityków świadczą ich osiągnięcia, a nie to, jaką drogą do nich doszli. Jednak etyk musi zadać pytanie, na które odpowiedź nie jest łatwa. Polityczny rozwód dwóch organizmów państwowych pozostających w długotrwałym związku jest zjawiskiem trudnym do przeprowadzenia, jednak do zaakceptowania w czasach pokoju. Czy była na to pora, gdy wspólne terytorium zostało najebrane i grabione przez kolejnego zaborcę?

Najsłabsza grupa mniejszościowa w Wilnie – Białorusini, podobnie jak Litwini – miała w zamierzeniach niemieckich być przedmiotem polityki, a nie jej podmiotem. Politycy białoruscy pozostający pod *Ober-Ost*, pomimo silnego wsparcia ze strony władz niemieckich (m.in. zezwolono na kolejnych osiem zjazdów białoruskich), nie zrealizowali żadnego z deklarowanych przez siebie celów i dali się jedynie wykorzystać jako narzędzie antypolskiej polityki niemieckiej. Czarę goryczy Polaków przelał sprowokowany przez Niemców białoruski *Memoriał* z prośbą o wyjednanie przez Niemców u pokojowej rosyjskiej delegacji w Brześciu, aby polskie korpusy (Józef Dowbór-Muśnicki) przebywające na ziemi białoruskiej w Mińszczyźnie zostały natychmiast rozbrojone (!)³⁰.

W obliczu nadciągających w grudniu 1918 r. bolszewików logiczna wydawała się współpraca obecnych w mieście jednostek. Wilnianin Witold Abramowicz odczytał 1 stycznia 1919 r. oświadczenie strony polskiej: „Uznając niepodległość państwa litewskiego na ziemiach etnograficznie litewskich, uzależniamy przeprowadzenie granic pomiędzy Polską a Litwą oraz wyrównanie kwestii spornych od stosunku prawnopaństwowego, jaki będzie łączył oba państwa”³¹.

Litewska chęć posiadania Wilna na wyłączność przeważała nad impulsem konieczności obrony tego miasta przed bolszewikami. *Taryba* i rząd litewski opuścili Wilno i ostatnim niemieckim³² pociągiem ewakuacyjnym udali się do Kowna. Za nimi miasto opuścili politycy BRL. Obronę Wilna przed bolszewikami podjęły tylko polskie oddziały Samoobrony gen. Władysława Wejtki, stanowiące już formalnie od grudnia 1918 r. Okręg Wojskowy Litwy i Białorusi WP³³.

Obrońcom Wilna nie ułatwiali sytuacji wileńscy Żydzi, donosząc o sytuacji w mieście Dawidowi Julewiczowi Gopnerowi, pełnomocnikowi Rady Komisarzy Ludowych RFSRR przy Radach Komisarzy Ludowych Ukrainy oraz Litwy i Biało-

²⁹ W lutym 1918 r. ogłoszono proklamację, ale absolutnie nie było jeszcze mowy o rzeczywistej niepodległości. Pozyskiwanie przez Litwę faktycznej niepodległości było procesem bardzo rozłożonym w czasie, któremu kres położyła dopiero ostateczna ewakuacja wojsk niemieckich.

³⁰ Szerzej: J. Gierowska-Kałuża, *Spoleczeństwo polskie Ziemi północno-wschodniej byłej Rzeczypospolitej Obojga Narodów wobec niemieckiej okupacji Ober-Ost*, w: *Pierwsza okupacja niemiecka. Królestwo Polskie i kresy wschodnie pod okupacją mocarstw centralnych 1914–1918*, red. G. Kucharczyk, Warszawa 2019, s. 561–669.

³¹ P. Łossowski, *Konflikt polsko-litewski 1918–1920*, Warszawa 1996, s. 30.

³² Po podpisaniu rozejmu (11.11.1918 r.) wojska niemieckie pozostały – za zgodą Ententy – na terenach wschodnich. Problem szeroko omówił w swych pracach Piotr Łossowski.

³³ *Nota protestu Rady Ministrów BNR za 3.01.1919 g.*, w: *Archivy Belaruskaj Narodnaj Respubliki*, t. 1, cz. 1, Vilnja–Nju Jork–Mensk–Praga 1998, s. 317.

rusi, kontrolującemu osobiście zdobywanie Wilna³⁴. W opanowanym przez bolszewików mieście pozostała spora liczba poznańców z armii niemieckiej. Napiętą sytuację zaogniać mieli wileńscy Żydzi, wskazując bolszewikom owych „dezertorów żołnierzy niemieckich” i „wojskowych Polaków”³⁵. Do Grodna z wiarygodnych dla polskiej opinii źródeł docierały informacje o licznych egzekucjach³⁶.

Żydzi grodzieńscy – według relacji Walerego Sławka – zaoferować mieli przed opuszczeniem Grodna przez Niemców wystawienie 3 tys. uzbrojonych ludzi z karabinem maszynowym dla ewentualnego wystąpienia wraz z pułkiem białoruskim przeciwko wojskom polskim³⁷.

Konkluzje

Naczelnik Państwa i Naczelný Wódz w czasie wojny polsko-sowieckiej (4 stycznia 1919–18 marca 1921 r.) dążył do odbudowy Rzeczypospolitej w nowoczesnej, XX-wiecznej formie, budowy systemu państw buforowych, być może unii państw oddzielających Polskę od Rosji. Historia i logika wskazywały, że do tego systemu winny wejść – we własnym interesie – państwa powstałe na gruzach Wielkiego Księstwa Litewskiego i także wszystkie inne znajdujące się na obrzeżach tego terytorium, między Rosją i Niemcami.

Polityka federacyjna miała jednak nikle szanse powodzenia głównie z powodu konsekwencji niemieckiej polityki specjalnej prowadzonej na terenie *Ober-Ost* w okresie pierwszej niemieckiej okupacji. Gdyby nie niemieckie zaangażowanie i wsparcie, zapewne inaczej by wyglądały efekty podejmowanych w Wilnie prób współpracy i ułożenia wzajemnych stosunków między Polakami a przedstawicielami wileńskich mniejszości – politykami litewskimi i białoruskimi. Konsekwentna polityka Niemców na terenie b. Wielkiego Księstwa Litewskiego w okresie 1915–1918 wytworzyła atmosferę powszechnego antypolonizmu premiowanego przez okupacyjne władze wojskowe. Od chwili pojawienia się na horyzoncie czerwonych oddziałów przysł też wspólny front między Polakami i Żydami istniejący w sprawach zasadniczych z całą pewnością do 11 grudnia 1918 r.³⁸

Pomimo klęski Niemcy zrealizowali swój pośredni cel wojenny – na ziemiach b. Wielkiego Księstwa Litewskiego skończyła się pewna epoka. Polacy, Litwini i Białorusini przestali być braćmi, zaczęli być sąsiadami. Okoliczności wejścia

³⁴ J. Gierowska-Kałuża, *Przełom grudnia 1918 i stycznia 1919 na Litwie w świetle nieznanych dokumentów z archiwów rosyjskich*, „Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowej i Wschodniej” (w druku).

³⁵ Tamże.

³⁶ Russkij Gosudarstwiennyj Wojennyj Archiw w Moskwie, Fond 308–9–582, k. 37–39, *Wojskowy Komunikat Informacyjny z dnia 3 II 1919 r.*, Wilno.

³⁷ J. Gierowska-Kałuża, „Depozyty” Walerego Sławka przechowywane w Moskwie. (*Biuro Detaszowane Oddziału II Naczelnego Dowództwa 1919*), „Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej” 2012, nr 47, s. 208–272.

³⁸ Trzej przedstawiciele Żydów (dr Rachmielewicz, dr Wygodzki, Rosenbaum) wstąpili do *Taryby*, Biblioteka Narodowa w Warszawie, Dział rękopisów, sygn. 10610, II, M. Brensztejn, *Dziennik z czasów okupacji niemieckiej Wilna*, t. 4, 1 I–31 XII 1918 r., zapis umieszczony pod datą 11.12.1918 r.

bolszewików dodatkowo zantagonizowały Polaków i Żydów. Dlatego Józef Piłsudski zastał Wilno milczące, nieufne i załężnione.

W wyniku politycznej klęski polityki federacyjnej po podpisaniu traktatu ryskiego na gruzach b. Rzeczypospolitej nie było już silnego związku narodów mogącego skutecznie stawić tamę różnego rodzaju ekspansji – czy to ze wschodu, czy z zachodu. Zarówno Polacy, jak i Litwini, Białorusini oraz Żydzi zapłacili za to wysoką cenę.

Bibliografia

Materiały archiwalne:

Biblioteka Narodowa w Warszawie, Dział rękopisów, sygn. 10610, II, M. Brensztejn, *Dziennik z czasów okupacji niemieckiej Wilna*, t. 4, 1 I–31 XII 1918 r.

Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka w Wilnie, Fond 79–822. [Spuścizna Ludwika Abramowicza]; Fond 168–36 [Spuścizna Mariana Świechowskiego]; Fond 251–352.

Lietuvos valstybes istorijos archyvas w Wilnie, Fond 1135.

Russkij Gosudarstwiennyj Wojennyj Archiw w Moskwie, Fond 308–9–582.

Źródła drukowane:

Archivy Belaruskaj Narodnaj Respubliki, t. 1, cz. 1, Vilnja–Nju Jork–Mensk–Praga 1998.

Kumaniecki K.W., *Odbudowa państwowości polskiej. Najważniejsze dokumenty 1912–styczeń 1924*, Warszawa, Kraków 1924.

Litwa podczas wojny. *Zbiór dokumentów, uchwał, odezw*, zebrał i do druku przygotował L. A[bramowicz], Warszawa 1918.

Szklennik A., *Wspomnienia o wydarzeniach w Wilnie i w kraju. Dziennik*, cz. 1. oprac. J. Gierowska-Kałużaur, Warszawa 2018.

Z Dokumentów Chwili. XXXVII, „Ojczyzna i Postęp” 1917, nr 41.

Opracowania:

Deruga A., *Polityka wschodnia Polski wobec ziem Litwy, Białorusi i Ukrainy (1918–1919)*, Warszawa 1969.

Dziewanowski M.K., *Joseph Pilsudski. A European Federalist 1918–1922*, Stanford 1969.

Gierowska-Kałużaur J., *Białorusini wileńscy w przelomowym momencie 1915 roku w świetle zapisek wileńskiego kronikarza Aleksandra Szklennika*, w: *Wojna i ludzie. Społeczne aspekty I wojny światowej*, red. D. Michaluk, Ciechanowiec 2015.

Gierowska-Kałużaur J., *Józef Piłsudski wobec obcych planów w stosunku do ziem byłej Rzeczypospolitej Obojga Narodów*, w: *Międzymorze w polityce II Rzeczypospolitej. Nadzieje i ograniczenia*, red. E. Znamierowska-Rakk, Warszawa 2016.

Gierowska-Kałużaur J., *Question of the Access of Restored Polish State to the Baltic Sea, in Opposition to German Interests*, w: *Marea. Loc al memoriei și al desfășurărilor geostrategice*, red. F. Anghel, G.S. Manea, M. Omer, Târgoviște 2014.

Gierowska-Kałużaur J., *Spoleczeństwo polskie Ziemi północno-wschodnich byłej Rzeczypospolitej Obojga Narodów wobec niemieckiej okupacji Ober-Ost*, w: *Pierwsza okupa-*

cja niemiecka. *Królestwo Polskie i kresy wschodnie pod okupacją mocarstw centralnych 1914–1918*, red. G. Kucharczyk, Warszawa 2019.

Gierowska-Kałużur J., *Wizja polskiej polityki wobec Ziem Wschodnich w świetle wewnętrznych biuletynów informacyjnych Straży Kresowej*, w: *Między mitem a rzeczywistością. Kresy Wschodnie w XIX i XX wieku*, red. A. Dawid, J. Lusek, Bytom–Opole 2017.

Gierowska-Kałużur J., *Wpływ zmiany okupanta na miejską wielonarodowościową społeczność. Przypadek Wilna w latach I wojny światowej*, w: *Gorad i ágo žyhary: portrèt na fone èpohi. X–XX stst.*, red. A.F. Smalenčuk, Minsk 2016.

Gierowska-Kałużur J., *Wstęp*, w: *Aleksander Szklennik: „Wspomnienia o wydarzeniach w Wilnie i w kraju”*. Dziennik, cz. 1, oprac. J. Gierowska-Kałużur, Warszawa 2018.

Gierowska-Kałużur J., *Zarząd Cywilny Ziem Wschodnich (19 lutego 1919–9 września 1920)*, Warszawa 2003.

Leinwand A.J., *Bibliografia prac Profesora Piotra Łossowskiego za lata 1955–2005*, Warszawa 2005.

Lewandowski J., *Federalizm. Litwa i Białoruś w polityce obozu belwederskiego (XII 1918–IV 1920)*, Warszawa 1962.

Lewandowski J., *Imperializm słabości*, Warszawa 1967.

Łossowski P., *Konflikt polsko-litewski 1918–1920*, Warszawa 1996.

Artykuły naukowe:

Deruga, J., *Nieznane dokumenty do dziejów polityki wschodniej Polski 1918–1919*, „Z Dziejów Stosunków Polsko-Radzieckich. Studia i Materiały” 1970, t. VI.

Gierowska-Kałużur J., „Depozyty” Walerego Sławka przechowywane w Moskwie. (*Biu-ro Detaszowane Oddziału II Naczelnego Dowództwa 1919*), „Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej” 2012, nr 47.

Gierowska-Kałużur J., *Death-Agony and Birth Pangs: Inheritors of the Grand Duchy of Lithuania under German Occupation 1915–1918* (w druku).

Gierowska-Kałużur J., *German policies with respect to lands of former Polish-Lithuanian Commonwealth in World War I era. Pro-Lithuanian and pro-Belarusian, or directed against Polish aspirations*, “Historical Review of the Kiev National University” (w druku).

Gierowska-Kałużur J., *Przełom grudnia 1918 i stycznia 1919 na Litwie w świetle nieznanymi dokumentów z archiwów rosyjskich*, „Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowej i Wschodniej” (w druku).

Gierowska-Kałużur J., *Stanisław Bułak-Bałachowicz. Postać, która mogła połączyć narody byłego Wielkiego Księstwa Litewskiego, a jednak ich nie połączyła*, „Acta Baltico-Slavica” 2017, nr 41.

Źródła internetowe:

Hans Delbrück, <https://www.dhm.de/lemo/biografie/hans-delbrueck>.

Streszczenie:

Tekst jest próbą odpowiedzi na pytanie, dlaczego Wilno zachowało daleko posuniętą rezerwę wobec propozycji reaktywacji unii przedstawionej przez Józefa Piłsudskiego w *Odezwie do mieszkańców byłego Wielkiego Księstwa Litewskiego* (22 kwietnia 1919 r.) w oswobodzonym od bolszewików mieście. W czasie wojny polsko-sowieckiej J. Piłsudski podejmował liczne działania w celu doprowadzenia do odrodzenia unii lubelskiej w nowo-

czesnym, XX-wiecznym kształcie. Na niepowodzenie tej polityki federacyjnej miały głównie wpływ konsekwencje niemieckiej polityki specjalnej prowadzonej w latach 1915–1918 na terenie niemieckiej okupacji części ziem byłego Wielkiego Księstwa Litewskiego, tzw. Ober-Ost. Polityka Niemców mająca na celu osiągnięcie własnej dominacji politycznej i gospodarczej na okupowanym terytorium wykorzystywała ambicje polityczne innych niż polska narodowość, starała się o antagonizowanie przedstawicieli różnych grup narodowych z najsilniejszą i najniebezpieczniejszą dla niemieckich interesów na terytorium byłej Rzeczypospolitej Obojga Narodów grupą polską. W tej sytuacji liderzy litewscy i białoruscy pozostający pod okupacją niemiecką nie widzieli korzyści płynących z ewentualnego sojuszu z Polakami, a posunięcia mające wymowę antypolską przynosiły im konkretne dotacje ze strony niemieckich okupacyjnych władz wojskowych. Próby porozumienia się polityków polskich, litewskich i białoruskich kończyły się zatem niepowodzeniem, zwiększały się natomiast sprzeczności interesów spadkobierców byłego Wielkiego Księstwa Litewskiego (16 lutego 1918 r. Litwini ogłosili po raz drugi niepodległość, 25 marca 1918 r. liderzy BRL wydali III *Hramotę*, 11 listopada 1918 r. proklamowano powstanie pierwszego litewskiego rządu, 11 grudnia 1918 r. członkowie żydowskiej starszyny weszli do litewskiej *Taryby*). Wejście bolszewików do Wilna dodatkowo zantagonizowało Polaków i Żydów. Niezależnie od narodowości mieszkańcy Wilna odnieśli się więc nieufnie do idei federacji. Nie była zatem możliwa realizacja projektu systemu (ew. unii) państw buforowych, oddzielających Polskę od Rosji. W wyniku politycznej klęski polityki federacyjnej po podpisaniu traktatu ryskiego na terenie b. Rzeczypospolitej Obojga Narodów nie było już silnego związku narodów mogącego skutecznie stawić opór różnego rodzaju ekspansji – czy to ze wschodu, czy z zachodu.

Słowa kluczowe: wielka wojna, lata 1915–1921, *Ober-Ost*, Wilno, Litwa, Niemcy, Polacy, Litwini, Białorusini, Żydzi, polityka specjalna, unia, federacja, Józef Piłsudski.

Why the Union That Wasn't Actually Failed?

Abstract:

The present study is an attempt to answer the question as to why the residents of Vilnius displayed such reluctance towards the idea of reactivating an international union, put forth by Józef Piłsudski in his “Proclamation to the inhabitants of the former Grand Duchy of Lithuania” (22 April 1919) in this city recently liberated from the Bolsheviks. During the Polish-Soviet War, Piłsudski undertook extensive efforts aimed at reviving the Union of Lublin in a modern, 20th-century form. The failure of the federalist concept resulted primarily from the consequences of the German special policy conducted in the years 1915–1918 in the German-occupied portion of the lands of the former Grand Duchy of Lithuania, known as Ober-Ost. The German strategy, aimed at achieving political and economic domination in the occupied territories, exploited the political ambitions of all national circles other than Polish by antagonizing the representatives of various ethnic groups with the strongest and most dangerous group within the former Polish-Lithuanian Commonwealth, i.e. the Poles. In this situation, Lithuanian and Belarusian leaders under German occupation saw no benefit in a possible alliance with Poles, especially that anti-Polish measures were rewarded with subsidies from the German occupation military authorities. All attempts at a compromise made by Polish, Lithuanian and Belarusian politicians proved unsuccessful,

while conflicts of interest between the successors of the former Grand Duchy of Lithuania grew (on 16 February 1918, the Lithuanian side declared independence for the second time; on 25 March 1918 the leaders of the BNR issued their Third Charter; on 11 November 1918 the formation of the first Lithuanian government was proclaimed, and on 11 December 1918 the Jewish elders joined the Lithuanian Taryba). The Bolsheviks' entry into Vilnius antagonised the Polish and Jewish populations even further. In summary, the citizens of Vilnius were sceptical of the federalist concept regardless of their nationality. Implementing a system (or union) of buffer states separating Poland from Russia was therefore out of the question. Due to the ultimate failure of the federalist policy sealed by the signing of the Peace of Riga, no powerful multinational union would emerge in the territories of the former Polish-Lithuanian Commonwealth to effectively put a halt to any later expansionist attempts, either from the East or from the West.

Keywords: Great War, 1915–1921, Ober-Ost, Vilnius, Lithuania, Germans, Poles, Lithuanians, Belarusians, Jews, special policy, union, federation, Józef Piłsudski.